

היסטוריה חסרת שחר של הכול

אנה בלפר-כהן

ספרם המדובר של דייויד וונגרו ודייויד גרייבר, "השחר של הכול", צולל לשלושים אלף שנות היסטוריה אנושית בניסיון לענות על השאלה מדוע אנו מוצאים עצמנו כיום כבולים למדינה המודרנית ההיררכית. אולם בספר יש אינספור אי-דיוקים, שגיאות, ובעיקר ספקולציות והשמטות מגמתיות. אלה נועדו לשרת פרשנויות גורפות ומרחיקות לכת שאין להן כל מחויבות לממצאים ארכיאולוגיים ולידע המחקרי הקיים

יוני 2022

אם צריך לסכם במשפט אחד את ספרם של דייויד גרייבר ודייויד ונגרו *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, אפשר לומר שזהו ספר המונע על ידי תפיסת עולם היסטורית ופוליטית שאותה מבקשים המחברים לבסס על אמיתות, חצאי אמיתות ואמיתות לכאורה תוך זיגזוג כרונולוגי מסחרר החותר תחת עצמו. כל זה נעשה כדי לספק את משאלת ליבם - לטעון שההווה הפוליטי שלנו, קרי המבנה החברתי-מדיני השולט בעולם, איננו האפשרות היחידה אשר עמדה ועומדת בפני האנושות. לדבריהם, בטענה זו הם נבדלים מרוב רובם של החוקרים בתחום, ששמים בדרך כלל אינו מוזכר, שטחו עיניהם מראות את הדברים לאשורם. בזמנים טרופים אלו הייתי רוצה מאוד לבטוח במחברים ולהאמין שהיה אחרת, שאפשר אחרת - אבל מספר אי-הדיוקים, השגיאות, הקביעות הלא נכונות, ובעיקר הספקולציות וההשמטות המגמתיות במארג שהם טווים הוא כה גדול עד שאני מוצאת את עצמי, כברירת מחדל ובניגוד לרצוני, במחנה הנגדי.

השאלה הבסיסית שעימה פותחים ונגרו וגרייבר את ספרם היא זאת: מדוע אנו מוצאים את עצמנו כיום כבולים למדינה המודרנית ההיררכית? כיצד התגלגל ההומו ספיינס למערכות חברתיות אי-שוויוניות? האם המצב הזה היה בלתי נמנע מבחינת התפתחותנו ההיסטורית? שאלה זו מובילה אותם לדון בתפיסתו של ז'אן-ז'אק רוסו את הקיום הבראשיתי של האנושות: קבוצות קטנות המתקיימות על ציד ולקט, ימי התום הפשוטים של האדם טרם הופעתה והתבססותה של החקלאות. תפיסה זו מונגדת

להשערותו של תומס הובס, שלפיה בראשית התקיים האדם בתנאים של אנרכיה, במלחמת קיום אכזרית, בעולם ללא חוקים שבו כל דאלים גבר. לטעמם של המחברים שתי הגישות מוטעות ומטעות. יתרה מזו, הם טוענים שיש בידם די חומרים כדי להוכיח שהקיום האנושי בשלושים אלף השנים האחרונות היה שונה לחלוטין ממה שמקובל לחשוב, בעיקר לגבי פוטנציאל הבחירה של האדם את גורלו ואת גורל החברה שאליה הוא משתייך. לתפיסתם, לאורך ההיסטוריה נעו בני האדם בחופשיות בין הסדרים חברתיים מורכבים, ויצרו וביטלו שוב ושוב מבנים היררכיים מתוך בחירה פוליטית מכוונת. אפשר לומר שהשניים מייצגים את התפיסה ההפוכה לזו של יובל נוח הררי בשעה שהם נוקטים אותה גישה לתיאור תולדות האדם - בליצקריג של "עובדות" ומסקנות מרחיקות לכת.

חלק מטענותיהם של ונגרו וגרייבר מוצדקות בהחלט, הן לגבי רבים מהאירועים ההיסטוריים שהם מתייחסים אליהם, הן לגבי תיאוריות הנוגעות להתנהלות החברתית של האדם. כזאת היא למשל הביקורת שלהם על טענתו של רובין דֶנְבֶּר כי המספר המיתי 150 מכתוב את גודל החבורה האינטימית של האדם, או הביקורת שלהם על הטענה כי האדם העדיף מאז ומתמיד משפחה וקשרי שארות על פני קשרים חברתיים אחרים. יש לזכור שהגמישות האנושית ביחסים חברתיים היא ייחודית ובעלת מנעד רחב, ולא נכון להגביל אותה כך או אחרת. גם הביקורת שלהם על הניסיונות להיאחז במודל ההתפתחות הליניארית של החברה האנושית מוצדקת. הם עורכים דיון מעניין בסוגיות יסוד כגון מהי חברה שוויונית, מה השונות במבנה החברתי של חברות ראשוניות ומתי הופיעה מורכבות פוליטית, ומעלים שאלות מעוררות מחשבה על טבע האדם ועל המנגנונים המניעים אותו. הספר משופע גם ברעיונות יפים ובתובנות מקוריות, למשל על מהות עידן האנתרופוקן שבו אנו חיים כיום ועל העידן שקדם לו, ההולוקן, ומשמעותו לקיום האנושי. הוא גם מסב את תשומת הלב לתופעות בולטות פחות בשיח האנתרופולוגי והפריהיסטורי. פרקים רבים כתובים בשפה מעניינת, קולחת וסוחפת המנגישה ידע מורכב.

עם זאת, בספר יש בעיות רבות שפוגמות מהותית ביכולת השכנוע של המחברים. יותר מכול, זהו ספר יומרני ביותר הסובל מזיחיות ומיוהרה. עוד קודם לטענות עצמן, הטון של הספר כשלעצמו מתמיה. לכל אורך הדרך נוטעים המחברים בקורא את התחושה שהם מכניסים אותו בסוד העניינים - חושפים בפניו אמיתות גדולות שאחרים בתחומי המחקר הרלוונטיים, מחמת מגבלותיהם, אינם מסוגלים לראותם. להוציא כמה "חריגים", התייחסותם לחוקרים אחרים, ש"צריכים לעשות מאמצים ניכרים על מנת להישאר כה בורים" (עמ' 174), תוקפנית ומזלזלת. המחברים נוטים לבזו למחקר הקיים ולהנחות המקובלות בו ולהעלות טענות חדשות ופורצות דרך לכאורה, שחלקן למעשה ידועות במחקר מזה שנים ארוכות. כך, במאמציהם לגרום לקורא לחוש כי הוא נחשף להיסטוריה סודית, המחברים אף מציגים כגילוי בלעדי תובנות שהן כיום נחלת הכלל - למשל בדיון על הגדרתו של מושג המסחר (עמ' 37-38). בולטת בספר נטייה לבטל חוקרים שמחקרם בעבר ובהווה אינו תואם את דעתם של המחברים. כך למשל, התייחסותם לפרנץ בועז כאל "אתנולוג גרמני מושתל" (עמ' 201) משעשעת כמעט. הביקורת שלהם על מירצ'ה אליאדה (עמ' 553) היא קצת בבחינת התעללות בגווייה - מספר האנשים שמבקרים אותו זהה או עולה על מספרם של אלה ששיבחו אותו בזמנו.

חמור מכך, ומהותי יותר, במקרים רבים מדי המחברים מציגים אמירות שהן לכאורה הנחות יסוד אוניברסליות בשעה שלאמיתו של דבר הן משקפות בעיקר את רחשי ליבם. ככלל, הציטוטים מהספרות הם במובהק מגמתיים. בחלק מהמקרים אפשר להניח שהדבר נובע מחוסר היכרות עם ממצאים אחרים, משום שהספר אכן מקיף חומר רב ונושאים רבים. במקרים אחרים ניתן לראות זאת כהטיה מכוונת. כדי לבסס את המהלך האידיאולוגי שהמחברים מבקשים ליצור, הם מוכנים להתבסס על נתונים ומחקרים שאינם מבוססים ומהימנים דיים ולהתעלם מעובדות שעשויות לסתור אותו. אף שלמחברים יש ידע נרחב, חזון נשגב ואומץ לב להביע את דעותיהם ללא מורא מביקורת, אין בספר התלבטויות לגבי עדויות חלקיות, ביקורת עצמית או צניעות מחקרית. כך למשל, כדי לאשש את הנחת היסוד שלהם שלפיה כל התנהלות חברתית בהיסטוריה הקדומה מלווה בבחירה מכוונת מתוך מודעות חברתית שכמעט אינה מעוצבת על ידי כוחות מטריאליים, קובעים המחברים - ממש כך - שהאנגלים הניאוליתיים החליטו "באופן קולקטיבי" שלא לבחור בדרך הקיום החקלאית, שאליה נחשפו עם הגעתם של חקלאים מהגרים מהיבשת, ו"העדיפו לחיות בדרך אחרת" (עמ' 130). הם כלל אינם מעלים את האפשרות הסבירה למדי שהחקלאות באנגליה לא צלחה מלכתחילה משום שמיני הצמחים שהובאו אליה לא התאימו לתנאים המקומיים, או שבפרקי זמן מסוימים התחולל שינוי אקלימי שהאנשים טרם למדו להתמודד עימו. במקום זאת, וברוח התזה הכללית של הספר, מקרים כאלה מובאים כדוגמה של בחירה פוליטית גרידא.

ברוח זו, רוב ההסברים שמציעים המחברים לשינויים במבנה היישוב והחברה שהם דנים בהם - והם דנים בחברות רבות, בתפרוסת כרונו-גיאוגרפית רחבה - חברתיים במהותם. לטבע אין כמעט מקום. למעשה, הדגש אינו חברתי בלבד אלא גם אידיאליסטי ואידילי; הם מדגישים מאפיינים חברתיים שוויוניים ופוליטיקה קולקטיבית במיטבה הנובעים מבחירה פוליטית מודעת ומכוונת. במסגרת מגמה זו, גם בבואם לתאר את התפתחותן של ערים קדומות במסופוטמיה הם מדגישים בעיקר את מה שנראה להם כהתנהלות חברתית שוויונית ושיתופית (עמ' 340-343) שבה כולם, גם השליטים, השתתפו ב"קורונו" - "מס עובד" לא כספי, שירות עבודה לטובת הכלל שכולם נאלצו לשאת בו. הם אף טוענים שגם השליטים האוטוקרטיים ביותר נתנו דין וחשבון לגופים ציבוריים שונים - מועצות ואספות - שבכולם השתתפו, לדבריהם, נשים. הם מתעלמים לחלוטין מהעדויות הרבות על ריבוד חברתי נוקשה ועל ניצול המעמדות החלשים. לטעמם, כל הבנייה הציבורית בעולם העתיק נעשתה תוך שמירה על זכויותיהם של אלה שעסקו במלאכה. כשהם נאלצים להזכיר תופעות שאינן מתאימות לתמונת עולם אידילית זו, כגון קיומה של עבדות (גם במעוז הדמוקרטיה של העולם העתיק, אתונה) - הם עושים זאת בשפה רפה. לטעמם של המחברים, שוויון ושיתופיות היו פני הדברים מאז ומעולם, וה"קלקול" התרחש עם הופעתם של מלכים, קבוצות עילית ומשטרים טוטליטריים. ונגרו וגרייבר מנסים להציגם כחריגים בהוויה האנושית ומתעלמים במפורש מהעובדה העצובה שתופעות אלו אינן יוצאות דופן כלל; הן הופיעו עם שחר ההיסטוריה בכל חלקי העולם המיושב, והתקיימו לאורך פרקי זמן ארוכים יותר מאשר כל צורת משילות אחרת.

אפשר להרחיב בדברים אלו עוד ועוד, אבל מכאן ואילך אשתדל להתמקד בבסיס הארכיאולוגי שעליו נסמכים המחברים כאשר הם מציגים את תובנותיהם ואת פרשנותם ההיסטורית לתופעות המתקשרות למשטר ולמבנה חברתי של קבוצות אנשים בעבר. הדוגמאות שאביא כאן אינן ממצות, אך הן מאפשרות

ראשית החקלאות

אי-אפשר לצפות מחוקרים המבקשים לכתוב סינתזה היסטורית כה נרחבת לקרוא כל מאמר שמתפרסם בכל כתב עת ארכיאולוגי מקצועי. אבל בלא מעט מקרים, המחברים מסתמכים על עובדות שגויות ומתבססים עליהן לפיתוח התיאוריה שלהם ולשחזור ההיסטורי של אירועים המחזק את טיעוניהם. כך למשל, רוב המידע הנוגע לתקופה הניאוליתית ולראשית החקלאות באזורנו אינו מעודכן. המחברים גם אינם מהססים לקבל את פסיקתו של ג'יימס סקוט, חוקר מתחום שאין לו נגיעה לחקר החקלאות הקדומה, שטען כי חקלאות זו הייתה בבסיסה "חקלאות הצפה" (עמ' 496). אגב כך הם גם מדברים על תהליך הביות כאילו התרחש בו-זמנית בכל מרחבי המזרח התיכון, ואף יורדים לפרטים ועוברים מהלבנט לאנטוליה (וספציפית לאתר צ'טלהויק) ובחזרה כאילו מדובר באזור רציף אחד ובהתנהלות זהה (עמ' 269). הם מתעלמים - אולי שלא מדעת - הן מההבדלים הכרונולוגיים בין האזורים (אתרי חקלאות ראשונים בלבנט מקדימים את גילו של האתר צ'טלהויק ב-1,500 שנה), הן מחוסר ההיתכנות של חקלאות הצפה בלבנט בשל הנתונים הגיאוגרפיים-סביבתיים. בהתבסס על הנחה מוטעית זו הם ממשיכים וקובעים שלא הייתה בעלות פרטנית על קרקעות ושהפעילות החקלאית הייתה שיתופית (שם), וכך גם התאפשרה גמישות בחלוקת העבודה החקלאית בין הפרטים בקבוצה - לטעמם, זה היה המצב עד לא מזמן בפקיסטאן ובדרום מערב אמריקה הילידית (עמ' 270), ומשום כך הם מניחים שזה היה המצב בכל העולם מאז ומתמיד. כך, יוהרה מלווה בבורות מובילה אותם לטוות סיפורים שמפאת היעדרן של מילים אחרות איאלץ לכתובם בפשטות מצוצים מהאצבע.

בניסיונם להוכיח שחקלאות ראשונית הייתה תחביב יותר מאשר מהפך קיומי כלכלי, ושאורח החיים הנוודי היה דומיננטי גם כשהחקלאות התפשטה אל מחוץ למוקדים שבהם הופיעה לראשונה, המחברים טוענים שהחקלאים הראשונים באירופה אכלסו רק את השטחים שהציידים-לקטים השאירו ריקים במכוון (עמ' 296). הם מתעלמים מהעובדה ששיטת הגידול של החקלאים הראשונים, שיטת slash and burn, הצריכה שטחים נרחבים, שלא לדבר על הצורך שהיה להם בשטחי מרעה עבור חיות משק. נראה שהן הציידים-לקטים-דייגים הן החקלאים פשוט ניצלו אזורים שהיו אופטימליים לשיטתם, ואין שום אינדיקציה ליתרונות של שיטת קיום זו או אחרת, אף שהחקלאות החליפה בסופו של דבר את צורת הקיום הנוודית בכל רחבי אירופה.

כדי להוכיח שהמעבר לחקלאות לא נעשה מתוך ברירת מחדל, ושהיו קבוצות שהפגינו בחירה מודעת וסירבו לאמץ אורח חיים חקלאי מלא, יצרו ונגרו וגרייבר חלוקה משונה בין "חקלאים רציניים" ל"חקלאים לכאורה", מי שבחרו לעסוק בחקלאות רק באופן חלקי ועונתי. גם כאן, בדיון על ראשית החקלאות, הם טוענים שהעיסוק בחקלאות נבע מבחירה חברתית גרידא מתוך מגוון אפשרויות. לשם הדוגמה הם מביאים את תושבי האמזונס (עמ' 208), שאף שהכירו שיטות לביות צמחים בחרו לא להפוך לחקלאים; ולטעמם, ייתכן בהחלט שתופעות כאלה של "סירוב לחקלאות" אכן התקיימו בחלקים שונים של העולם. אין ספק שיש היגיון מסוים בהנחתם זו; איש גם לא טען שבכל פעם שחקלאות הופיעה באזור מסוים (ליתר דיוק, חקלאים שבאו אל האזור מבחוץ או מקומיים שרצו לנסות את אורח החיים החדש),

כל התושבים המקומיים (או רובם) קיבלו אותה בזרועות פתוחות. אדרבה, מוסכם על הכול שבמקרים רבים ההפך הוא הנכון. אבל המחברים קושרים זאת אך ורק לתהליכים חברתיים תוך-קבוצתיים, לקבלה או לשלילה מודעת של עיסוק בלעדי בחקלאות (עמ' 303-304), בלי להביא בחשבון גורמים נוספים כמו הנסיבות בשטח - תהליכי הביות באזורים שונים, תזמונם, מיני החיות והצמחים שביותו, זמינותם והתאמתם למקום, התנאים האקולוגיים, שינויים אקלימיים, לחצים קיומיים מצד חברות אחרות שהגיעו לאזור, והצירוף של כל אלה או של חלק מהדברים.

המחברים טוענים שחקלאות "למחצה" אינה נוחה למשטר של מדינה מוסדית או קולוניאלית מכיוון שזו מתקשה למסות ולפקח על אורח חיים שכזה, המסרב להישאר במקום קבוע ולהתחייב למקורות הכנסה קבועים או לשימוש במשאבים קבועים (עמ' 209). אבל קביעתם שזו הייתה צורת הקיום הדומיננטית בתחילת ימי החקלאות מבוססת על מקרים מעטים ומפוזרים על פני הזמן והמרחב. אורח החיים החקלאי נפוץ ברוב רובו של העולם, והדבר התרחש בזמנים שונים באזורים שונים שתנאי הסביבה בהם שונים, ולכך אין לכותבים הסבר.

המחברים קובעים בדרמטיות כי הביות במוקדי ביות ראשוניים דוגמת הסהר הפורה ואמריקה התיכונה התפתח באופנים דומים, לפחות מבחינת קצב השינוי הכללי. לטעמם, תהליכים זהים המתקשרים לשינויים בצורת הקיום התרחשו גם במקומות אחרים ובזמנים מאוחרים הרבה יותר, למשל ביישובים הגדולים באוקראינה ובמולדובה באלף הרביעי לפנה"ס (עמ' 334). בטענתם זו הם מתעלמים מפערי הזמן והבדלי הנסיבות (החיצוניות והפנימיות) שבהתפתחות הביות בארבעת האזורים דנן - הסהר הפורה, אמריקה התיכונה, אוקראינה ומולדובה. הם ממשיכים וטוענים שבתחילה, רוב החברות החקלאיות עצרו "על סף" החקלאות ונשארו מחויבות לערכים התרבותיים של חיי ציד ולקט (עמ' 210). שוב, לא ברור נגד אילו חוקרים הם מתריסים; אין כיום אסכולה (או אפילו חוקרים בודדים) שאינה מסכימה שאלה היו פני הדברים בחלק מהמקרים, בעיקר במקומות שאליהם הגיעה החקלאות ממקום אחר. כדוגמה ל"חידוש" שלהם הם מביאים את צ'טלהויוק שבאנטוליה, ש"דורות של ארכיאולוגים ראו בה אתר המשקף את ראשית הקיום החקלאי" (עמ' 246), מבלי לציין ולו הפניה אחת לחיזוק טענתם זו. הם משתמשים בצ'טלהויוק כבדוגמה ליישוב עירוני חקלאי שהתקיים ללא ניהול מרכזי או מתקנים ציבוריים, הווה אומר בניהול שוויוני ומשותף של התושבים. לו היו עוקבים אחרי המחקר הרלוונטי והעדכני היו יודעים שמספר התושבים באתר (פחות מ-1,500) היה נמוך משמעותית מהמספר שבו הם נוקבים (5,000) - קבוצת אוכלוסייה שקיומה בצוותא מורכב פחות ונדרש להתנהלות אחרת, ושהשוואתה לערי הממלכה המסופוטמיות הגדולות שהוקמו אלפי שנים מאוחר יותר מופרכת, מה גם שהכותבים עצמם מציינים שצ'טלהויוק שימשה "למגורי חורף בלבד" (עמ' 257).

בדיון זה על ראשית החקלאות בולטת נטייתם של המחברים לצטט בראש וראשונה חוקרים אירופיים, ובריטיים בפרט, ונראה כי הם מתקשים להתנער מהאירופוצנטריות שהם מטיפים נגדה. יש בהתנהלותם זו מאפיינים ניאו-קולוניאליסטיים מובהקים, תופעה שכיחה למדי, לצערי, המתבטאת בהתעלמות ממחקר מקומי ובהסתמכות על חוקרים זרים שבמקרים לא מעטים מבקרים בשטח לשעה קלה בלבד.

ונגרו וגרייבר חוזרים ומדגישים את הדימיון בין תופעות (ראשית החקלאות, עיור ועוד) שנצפו באמריקה הצפונית ובין תופעות שהם טוענים שהתרחשו במזרח הקרוב. את דבריהם הם מתבלים בקביעות על מעמד האישה בחברות השונות. הם טוענים כי קיים הבדל בין התרבות ה"גברית" של הערבות הגבוהות בסהר הפורה ובין "התרבות" המוכרת בין נהר הפרת לעמק הירדן (גם כאן הם מדברים בהכללה רבת), שבה הנשים היו לכאורה שותפות שוות ומשפיעות. בשל הסמיכות והקשרים שבין התרבויות הם מבקשים לראות בחלוקה התרבותית הזאת מעין דיפרנציאציה מודעת, בחירה שנוצרה מתוך דינמיקה בין החברות. ככל שחברה העמיקה את בחירתה בדפוס האחד כך העמיקה שכנתה את מחויבותה לדפוס האחר. בשעה שאצל החברה שהתארגנה סביב הדפוסים ה"גבריים" התבססו האלימות והריבוד החברתי, החברה שארגנה את חייה סביב ידע וסמלים נשיים הייתה לכאורה שוויונית ושיתופית יותר, בעיקר בזכות השתתפותן הכלכלית והחברתית של נשים.

אבל קשה להתרשם יותר מדי מטענותיהם של המחברים, שכן הם מפזרים בשיטתיות לאורכו ולרוחבו של הטקסט אמירות שקשה להפריכן משום שהן כלליות מדי ונטולות כל סימוכין. ככלל, ייאמר לשבחם, הם דנים בהרחבה במעמד האישה בפרהיסטוריה ובפרוטו-היסטוריה - תחום שהמחקר בו אכן מועט; אבל קביעות פסקניות ולא מבוססות אינן הדרך לתקן את הדבר. מצער אולי לכתוב זאת, אבל אין כל סימוכין לטענותיהם החוזרות של הכותבים בדבר חלקן המכריע של נשים ביצירתו של העולם הניאוליתי - הקיום החקלאי - ולקביעתם כי הן אלה שבנו גוף ידע קולקטיבי שנאסף במשך מאות שנים באמצעות סדרת תגליות שחשיבותן עצומה (עמ' 270-276).

לטענת המחברים, כל חברה שבה לנשים היה מעמד גבוה - מסקנה שהם מסיקים פעם אחר פעם ללא ביסוס עובדתי - ואשר השכיחה לשרוד בלא מלחמות ואלימות מפנים ומחוץ, היא חברה מטריארכלית בפוטנציה. את קיומן השלו של ה"ערים" (mega-sites) הגדולות באוקראינה ובמולדובה לאורך 800 שנים, למשל, הם מסבירים בעובדה שנשים תפסו בחברה זו מקום מרכזי ומוביל (עמ' 335). לצורך זה הם משליכים מחברות באסקיות של ימינו על אותם אתרים אוקראיניים, וטוענים כי אף שהסדרים החברתיים בחברות אלו אינם זהים, הם מספקים בכל זאת המחשה טובה לאופן שבו הסדרים דומים עשויים להיות חלק מפרויקטים שוויוניים (עמ' 336). בולטת במיוחד ההתפייטות על מעמדן ועל תפקודן של הכוהנות המינואיות כשליטות הממלכה, תיאור ספרותי שאינו נופל מזה של בנות גשרית באפוס המודרני **חולית** או בספרו של רוברט גרייבס **גזית הזהב**. חבל רק שחסרים בו הפרטים הראויים לספר הטוען לדיוק מדעי ולהסתמכות על ממצאים ממשיים, למשל עדויות כלשהן לכך שהכוהנות אכן היו שליטות הממלכה.

הדיון במטריארכליות שזור גם באמירות מופרכות על עולם המחקר, ובראשן הקביעה כי בקרב אקדמאים אמונה בקיומה של מטריארכיה פרימיטיבית נתפסת כיום כעלבון אינטלקטואלי, וכי המחזיקים בה פשוט נמחקו מההיסטוריה של המדעים (עמ' 249). הם טוענים בין היתר כי חוקרות דוגמת מריה גימבוטס, שאת התיאוריה שלה על מטריארכליות בחברות פרוטו-היסטוריות הם מקבלים ללא סייג, מודרות מדברי הימים של המדע, בשעה שמדענים גברים, שכמוהו עוסקים גם הם ביצירת מיתוסים, זוכים בפרסים וביוקרה (עמ' 250). טענה זו היא הבל ורעות רוח, שכן גם גימבוטס זכתה להכרה ולפרסום עולמי, והמחברים עצמם מתייחסים לכך באותו פרק ממש.

ראשית המדינה

המחקר הארכיאולוגי-אנתרופולוגי, או ליתר דיוק המחקר האתנו-ארכיאולוגי, חשף לאורך השנים רבות מאותן תובנות שהמחברים מציגים בספרם כחידושים ייחודיים. בין היתר, קביעתם שאין לקשור ישירות בין הופעת החקלאות והתבססותה ובין הופעתן של מדינות איננה חידוש, והשלכותיה נידונות בהרחבה במחקר זה יותר מעשור. אין ממש בקביעתם כי קיימת הנחה מקובלת במחקר הארכיאולוגי-אנתרופולוגי שאימוץ אורח חיים חקלאי הוא נקודת אל-חזור מבחינת המבנה החברתי שאפיין חברות קדם-חקלאיות. חוקרים מעטים, אם בכלל, חושבים כיום שהחקלאות הובילה לאי-שוויון חברתי; ממש כמו המחברים, כולם מודעים לפער הזמן בין הופעת החקלאות (כולל הביות) ובין הציוויליזציות הקדומות דוגמת מצרים ומסופוטמיה.

ככל שמתווסף מידע על הופעת החקלאות באזורים שונים כך גוברת גם המודעות לשוני בהתנהלותם בכל היבט אפשרי. שונות בהתנהלותן של חברות אנושיות בכל היבט קיומי כמעט היא עובדה ידועה ומוכרת. בעצם, היא נתפסת כאחת התכונות הייחודיות לאדם. גם המחברים עצמם נאלצים להודות בכך בחצי פה (עמ' 289). עובדה זו אינה מונעת מהם להציג לאורך מאות עמודים אך ורק דוגמאות לקיומן של חברות שאין בהן היררכיה נוקשה של מנהיגות מורשת ושכבת אצולה; חברות שקיימו חיי קהילה תוססים מתוך התנהלות שוויונית בין חבריה, שהצליחו לקיים מערכות מורכבות של קיום חקלאי או של קיום המבוסס על צייד ולקט. בדוגמאות הללו, מנהיגי החברה לא היו "בני אלים" (בניגוד למעמדם בחברות המבוססות על כוחניות ועל ריכוז השילטון בידי מעטים) אלא תיווכו בין האלים לחברי הקהילה, וסמכויותיהם לגבי רבים מהיבטי הקיום הקהילתי היו מוגבלות. ריבוי הדוגמאות האלה מותיר את הרושם שזוהי צורת הקיום הדומיננטית של חברות קדם-מדינתיות, בשעה שגם המחברים כאמור מודים שהייתה שונות רבה במבנה החברתי של קבוצות הן לאורך הזמן הן במרחב הגיאוגרפי. בכל מקרה, מה שהוא בוודאי המבנה השכיח אינו זה של חברה שוויונית כפי שטוענים המחברים; ההפך הוא הנכון. יש לציין שבשלב מסוים הם כן מתייחסים להבדלים בהתפתחות ההיסטורית שהובילה להופעתן של המדינות המוקדמות, ואפילו מקשרים זאת למיקום הגיאוגרפי ולמצב הגיאופוליטי שקדם להופעתן. אבל דיון זה מופיע בהקשר ובמקום אחרים (עמ' 458), והקורא מוצא עצמו במבוך שאין ביכולתו לצלוח אלא בהובלתם של המחברים.

ככלל, בבסיס ההסברים שלהם לגבי הבחירות שעושות חברות אנושיות (בחירות שהן, כאמור, תמיד מודעות ומכוונות לאידיאלים חברתיים נשגבים) טמון עקרון השוני (schismogenesis), דהיינו הרצון להיות שונים מהשכנים. ההנחה הזאת של התנהלות לעומתית מופיעה כקו מנחה לכל אורך הספר. אף שהם נתלים באילנות גבוהים כדוגמת הסוציולוג והאנתרופולוג מרסל מוס, הפרשנות שלהם, למרבה הצער, היא פשטנית וחובקת כול (עמ' 216). כך למשל, כדוגמה ל"היפוך תרבותי מודע" הם מביאים את התנהלותם של אמני החברה השוויונית, החברה "ללא ראש" של הטאוטיוואקאן במרכז אמריקה. לטענתם, האמנים המקומיים בחרו ביודעין במוסכמות צורניות מנוגדות לאלו של שכניהם בממלכות הזפוטק והמאיה (עמ' 375). בדרך דומה הם מתארים חברות נוספות שהתקיימו בזמנים אחרים (עמ' 397). איני טוענת שדברים כאלה לא קרו; כאמור, אין גבולות לשונות של ההתנהלות האנושית. אבל ההתעקשות על הטענה שהדבר קרה בכל מקום ובכל תקופה, והניסיון להשליך ממרכז אמריקה של

האלף הראשון לספירה על התנהלות חברתית במסופוטמיה באלף הרביעי לפני הספירה ועל כל מקום ותקופה בתוודן שביניהם, שומטת את הקרקע מתחת לטיעונים, גם אם ייתכן שאחד המקרים או אפילו כמה מהם אכן התרחשו.

המחברים מפרשים באופן דומה את ההתנהלות לאורך ההיסטוריה גם בחלקי עולם אחרים - סין, הודו, מרכז אירופה וחלקים אחרים של אמריקה. הם טוענים כי מודעות בזמן אמת לתהליכים ההיסטוריים, ולמשמעות של צורה כזו או אחרת של ממשל או קיום חברתי, היא תכונה בסיסית ואינטגרלית של האנושות ויש לה תפקיד חשוב בחברות אנושיות. כך, בפרשנות שלהם לתהליכים ההיסטוריים באמריקה הצפונית מציינים המחברים כי בדרום מערב היבשת זנחו החקלאים את עיסוקם בחקלאות וחזרו לחיי נוודות מתוך בחירה מכוונת ומתוכננת. בטענתם זו הם מתעלמים מתקופות בצורת ארוכות ומהתקופות החוזרות ונשנות שסבלו המקומיים מצידין של קבוצות אחרות שהגיעו אל האזור. בנקודה מסוימת הם מודים בלשון רפה בנטייתם זו (עמ' 239), אך הדבר אינו מונע מהם להמשיך ולהציג את הדברים כפי שהם נתפסים בעיניהם.

משום שלשיטתם נסיבות חיצוניות אינן יכולות לגרום לשינויים בחברה, המחברים תולים לעיתים שינויים כאלה בסיבות אידיאלוגיות - למשל במקרה של תרבות ההופּוּל בצפון אמריקה, שם הם קובעים כי "נראה שתפקידה של החברה הסתתית" (עמ' 517). לכל קורא יהיה ברור שהתהליכים ההיסטוריים באזור זה לא פסקו. לא הרחק ממרכז מושבה של חברת ההופּוּל הופיעו חברות אחרות (למשל הקהוקה) שגידלו תירס ויצרו עם הזמן מרכזים עירוניים. רוב רובן של החברות הללו היו היררכיות ובעלות שלטון ריכוזי, על כל המשתמע מכך (ובכלל זה אלימות קשה; עמ' 518-520), ושלטון זה התקיים זמן מה עד שנפל מסיבות שונות - תרבותיות (מרידות של נתינים מדוכאים, כניסה של ברברים) או אקולוגיות (בצורת מתמשכת, המלחת קרקעות). כמו במקומות רבים אחרים על פני כדור הארץ, גם החברות ה"שוויוניות" בצפון אמריקה שבו והתחלפו בחברות היררכיות - לגל חוזר הוא בעולם. לא כך אצל המחברים; אחרי תיאורים מפורטים של החברות ההיררכיות הם מגיעים למסקנות אחרות, שלפיהן כשם שהמטרופולין של הקהוקה הוקמה באמצעות יכולתם של שליטיה לחבר בין מגוון אוכלוסיות ממקומות מרוחקים, כך גם סופה נבע מנסיבות חברתיות, כאשר צאצאיהם של אותם אנשים "פשוט קמו והלכו" (עמ' 523). בפועל, החברה התמוטטה בקטסטרופות של מלחמה, ביזה, כאוס ורעב. לאלה אין זכר אצל ונגרו וגרייבר. לטעמם, התרוקנות העיר מתושביה מעידה על כך שהתושבים דחו במכוון את כל מה שייצגה חברת הקהוקה. טענה זו דומה לקביעה שהאימפריה הרומית נפלה מפני שתושביה בחרו לנטוש אותה. שוב, לא ברור על מה מסתמכות הקביעות הללו.

הכותבים בוחנים את השלב הבא בהתפתחות החברה הילידית בצפון אמריקה, ומכיוון שזו לא עברה מחקלאות לגרסה כלשהי של מדינה עוצמתית או אימפריה הם מסיקים ש"אפשר גם אחרת" (עמ' 525). ולא זו בלבד, אלא שלרגישויות הפוליטיות שחברה זו פיתחה הם מייחסים השפעה רבה על הוגים אירופיים במאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ודרכם - עלינו כיום (עמ' 546). הם מתעלמים מהנסיבות ההיסטוריות הספציפיות, קרי כניסתם של האירופים לאזורים הרלוונטיים בצפון אמריקה, לכיבוש, לעבדות ולמחלות שהביאו עימם, שלדעת חוקרים רבים גרמו למשבר גדול ולשינוי מערכת. בהמשך לכך הם טוענים שכאשר האוכלוסייה המקומית עזבה את המטרופולין ושבחה לחיות ביישובים קטנים באורח

חיים שבטי שווינוני, היה הדבר תוצאה הגיונית של תהליכים פנים-חברתיים שהתרחשו לאורך מאות שנים (עמ' 526-527). הם מתעלמים מהצניחה הדרמטית בהיקף האוכלוסייה עקב מחלות ומוות אלים. אם בודקים את משך היארעותו של השינוי רואים שהוא לא נמשך מאות שנים, ושהוא בהחלט חפף את זמני הכיבוש הספרדי. גם כאן ונגרו וגרייבר מכפילים את הממצאים ההיסטוריים באופן מרחיק לכת למהלך האידיאולוגי שהם מעוניינים לקדם.

בשליש האחרון של הספר המחברים מתרכזים בשאלה מעוררת המחלוקת מה מקורותיה של המדינה. יש להם דעות מובהקות בנושא, והם מנתבים אליהן את הקורא בכישרון רב. בדרך הם "מטביעים" אותם במרק ההגדרות הסוציו-אנתרופולוגיות שקיימות בשטח מאז נשאלה שאלה זו לראשונה, ופוסלים אחת אחת את התשובות שאינן נראות להם. טענתם היא כי בניגוד לתפיסה האנתרופו-היסטורית שלדבריהם היא מקובלת, אין ולא היה צורך בשליט יחיד ובאדמיניסטרציה ריכוזית בחברה בקנה מידה גדול (עמ' 468). לא הייתי מתעכבת על נקודה זו אלמלא הביאו המחברים, לשם חיזוק טענותיהם, "נתונים" ארכיאולוגיים שאותם הם מציגים כעובדות שאין עליהן עוררין, באופן שלעיתים הוא מקומם ממש (למשל בהתייחסותם לאורן ולמסופוטמיה בכלל; עמ' 407, 516). בשל יכולתם הרטורית המשובחת, רבים וטובים עלולים לקבל את הפרשנויות שלהם כאמת מדעית. אבל על אף ההגשה המורכבת והחזרות על דבריהם בווריאציה כזו או אחרת, טענותיהם הבסיסיות פשוטות מאוד וחסרות תשתית עובדתית.

הצגתם את הדברים משכנעת וכובשת, אך כאמור העובדות שעליהן הם נסמכים, וגם פרשנותם, נלקחות פעמים רבות מדמיונם הפורה. ונגרו וגרייבר דוהרים גיאוגרפית וכוונולוגית בין דפי ההיסטוריה לחיזוק טענותיהם, ומביאים דוגמאות מן הגורן ומן היקב. כך למשל חוברת לכאן השערותם שקברי המלכים של אור (כשדים) במסופוטמיה אינם של מלכים ונסיכות אלא של "כפילים", אולי כוהנים וכוהנות רמות דרג (עמ' 449), במסגרת הסבר ארוך ומפולפל על חילופי תפקידים (יותר נכון תדמיות) בין "עבדים" ו"משפחה", בעלי העבדים. טענה ספוקלטיבית זו מבוססת על אמירה של חוקר אחד בלבד במאמר אחד בלבד שסותר את כל העדויות הקיימות.

המחברים קושרים לכאן גם את דיונם הקודם במצרים, בתת-פרק שנדמה כי כותרתו (הדומה לכותרות אחרות בספר) לקוחה מתוך סיפורי אגדות: "איך עבודות טיפול, הרג פולחני ו'בועות זעירות' התאחדו כולם במקורותיה של מצרים העתיקה". הם פוסקים כי במקרה של מצרים, "היווצרות המדינה" החלה במעין עקרון ריבונות אינדיווידואלית הדומה לזה של קבוצות ילידים (שוב!) בצפון אמריקה, שפרץ דווקא עם פטירתו של הריבון, כך שמותו של המלך שימש בסופו של דבר בסיס לארגון מחדש של חלק גדול מהחיים לאורך הנילוס (עמ' 251-252). אף כי ונגרו הוא ארכיאולוג המתמחה במצרים, קביעה זו בעייתית, משום שתהליך האיחוד של מצרים התחיל מוקדם הרבה יותר ממה שנטען בספר והיה הדרגתי ומתמשך. קברי אבידוס הקדם-שושלתיים - שעל פי המחברים הם מציינים את מועד איחודה של מצרים - מייצגים בעצם את השלב האחרון של התהליך (הם עצמם מתייחסים לכך לאחר כמה עמודים).

דימונם של המחברים אינו יודע גבולות. הם קושרים בין התבססותה של חקלאות הדגנים במצרים ובין הדרישה הגוברת למזון עבור המתים - טענה מעניינת אבל גם ספקולטיבית, אך כאן היא מוצגת כעובדה בדוקה. לטענתם, במצרים הופיע לראשונה בעולם מעמד הכפריים, וכאשר נכשלו חלקם בסיפוק צורכי

אבותיהם המתים הביא הדבר ליצירתם של חובות, מחויבויות ומעמדות חברתיים. לדידם של המחברים, כל שנדרש על מנת להיווכח בתקפות טענתם הוא להשוות מקרה זה למקרה של הרחבת ריבונות האינקה בפרו (עמ' 455). לא ברור מדוע הם מניחים שמקרה אחר מחזק את תקפותו של המקרה הזה. מתוך כל הדיון הארכני הם מגיעים למסקנה שאולי התוצר של השתלשלות העניינים דן הוא למעשה "מדינה": שילוב בין אלימות יוצאת דופן ובין יצירתה של מכונה חברתית מורכבת, שכולה מוקדשת לכאורה לפעולות של טיפול ומסירות (עמ' 257).

סתירות, אנכרוניזם וכשלים נוספים

רבים המקרים שבהם המחברים עיוורים לסתירות בחומרים שלהם עצמם. דוגמה לכך היא הטרוניה שלהם לגבי העובדה שתקופות בין שושלות מלוכה במצרים כונו במחקר "תקופות ביניים". לטענתם, בחירה זו מראה כי חוקרים התעלמו מחשיבות ההתרחשויות בתקופות אלו (עמ' 428). ייתכן שבחירת המילים אכן אינה מוצלחת, אבל מכאן ועד טענתם של הכותבים ארוכה הדרך. והנה, המחברים עצמם טוענים גם את ההפך, כשהם מציינים את פועלם של אגיפטולוגים בסוף מלחמת העולם הראשונה ומספרים כי הם שהעניקו לתקופות הביניים את מקומן בהיסטוריה.

דוגמה נוספת לכך היא ההתייחסות הביקורתית למצרים הפרעונית על שניצלה עבדים ושבויה מלחמה במיזמי בנייה מונומנטליים, אף שניצול דומה של שבויים או אוכלוסיות מוחלשות ששועבדו בחברות ילידיות ביבשות אמריקה כמעט אינו מוזכר כשהם מתארים את האידיליה של חברות אוטונומיות כאלה. קיימת גם אי-הלימה גדולה בין תיאור קבוצות הילידים בצפון אמריקה בתחילת הספר, שלפיו אורחות חייהם ותפיסות עולמם פקחו את עיני האינטלקטואלים האירופים, ובין תיאור המציאות שלהם בהקשר ההיסטורי בחלק הארכיאולוגי-אתנוגרפי של הספר. בתיאור הראשון אנחנו מקבלים את הרושם שצורת החיים של הילידים בעת המפגש עם האירופים התקיימה מאז ומעולם, אבל בתיאור השני אנו למדים שבמהלך ההיסטוריה המקומית התרחשו שינויים מהותיים במשטר חייהם החברתיים של אותם שבטים.

ככלל שורה על הספר, לכל אורכו, מין פמיליאריות של המחברים עם החברות שעליהן הם כותבים, כאילו הם יודעים בביטחון מלא מה חשבו והרגישו הקדמונים, למשל כאשר הם מתחקים אחר שיקוליהם של האזרחים והשליטים המצרים המוקדמים (עמ' 464). מבחינה מסוימת הדבר מרשים ולעיתים קרובות ניכרת בספר מחשבה מקורית, אבל בסיכומו של דבר כל שנכתב ברוח זו מרחף מעל לקרקע המוצקה של הממצאים הארכיאולוגיים וההיסטוריים ואינו נוגע בה כמעט.

אף כי המחברים מצהירים שהם מקיפים בדיון ההיסטורי שלהם את שלושים אלף השנים האחרונות בתולדות האנושות, הם חוזרים לאחור בזמן ומביעים את דעתם על מחקרי פליאוגנטיקה הנוגעים לתקופות קדומות הרבה יותר. מנגד, הם מזלזלים מאוד בערכם של ממצאים קדומים להבנת החברה האנושית, שכן לדידם הידע שאפשר לשאוב מממצאים ארכיאולוגיים מאותן תקופות מוגבל ביותר (עמ' 102). טענה זו אינה מונעת בעדם לקבוע בפסקנות שהעולם הפיזי והחברתי של אבותינו הקדמונים היה שונה בתכלית מעולמנו אנו, וקביעה זו בתורה אינה מונעת מהם להציע אחר כך אנלוגיות פרהיסטוריות

להתנהלות אנושית בתקופות היסטוריות. המחברים טוענים כי המגוון הפיזי בקרב הקדמונים היה גדול יותר מזה הקיים בקרב בני האדם כיום, ושהבדלים החברתיים היו כנראה גדולים עוד יותר (עמ' 103). גישה פסקנית זו, המבוססת על ידע כללי, שטחי ולעיתים קרובות לא עדכני, נשמרת לכל אורך הדיון בתקופות הפרהיסטוריות. המחקר העדכני, לעומת זאת, גורס שככלל קשה ואולי בלתי אפשרי להבחין בהבדלים חברתיים מורכבים בין התקופות, ונראה כי אין עדות לשונות של ממש בהתנהלות החברתית.

אחד הפגמים המרכזיים בספר הוא האחדה לא ביקורתית בין תקופות ותופעות היסטוריות מרוחקות כרונולוגית על מנת לשרת את המהלך האידיאולוגי, אף שהדבר סותר במידה רבה את קביעתם של המחברים על הרבגוניות הגיאוגרפית והכרונולוגית שהתקיימה בפרהיסטוריה. הקבורה של נערה צעירה עדויה בתכשיטים שגילה כ-16 אלף שנים בדורדון שבצרפת, או הקבורות העשירות בחפצי לוואי בסונגר שברוסיה (כמאתיים קילומטרים ממוסקבה) שגילן כ-30 או 34 אלף שנים, מתקשרות בעיני המחברים עם הגילויים הארכיטקטוניים המרשימים של גובקלי טפה שבדרום מזרח אנטוליה שגילם כ-11,500 שנים. הם אפילו אינם טורחים לציין את גילן של הקבורות מסונגר.

אף כי מהלך הטיעונים בספר הוא לפעמים מורכב, עצם הגישה של המחברים כמעט לגבי כל היבט מחקרי העולה בספר היא דיכוטומית לחלוטין - אין מצבי ביניים. בפתח דבריהם הם עוסקים לא מעט בארכיאולוגים ואנתרופולוגים החוטאים לדעתם בתפיסה חד-ממדית, אבל הם עצמם עושים בדיוק את אותו הדבר בהניחם שמיקומם ותזמונם של רוב האתרים הפרהיסטוריים מוכתב על ידי אותן נסיבות. כך הם מניחים שבמשך עשרות אלפי שנים התנהלו הדברים על פי אותם כללים - בעמק הדורדון בצרפת, בערבות הדון באוקראינה בעידן הקרח האחרון ובמערב אנטוליה כעבור אלפי שנים.

גם ההשוואה בין המבנה החברתי של תושבי צ'טלהויוק שבמרכז טורקיה לפני כששעת אלפים שנה ובין זה של חברות החוף הצפון-מערבי של ארצות הברית לפני כאלפיים שנה לגיטימית בעיניהם (עמ' 255), אף שהם עצמם מציינים שבצ'טלהויוק לא התקיימה היררכיה מעמדית ואין שום עדות לקיומה של עבדות - מאפיין מובהק של החברות הצפון-מערביות. הם אינם מהססים להציג את ההתנהלויות בתקופה הניאוליתית (או בתקופה קודמת, האפיליאליתית) בארצות הסהר הפורה כזהות להתנהלויות אלפי שנים מאוחר יותר, על חוף האוקיינוס השקט של צפון אמריקה. (עמ' 260).

בדיון של ונגרו וגרייבר באזור המצומצם יחסית של אגן נהר המיססיסיפי הם עוברים שוב מן העבר הקרוב אל העבר הרחוק ובחזרה. למען האמת, גם אם נקבל את השחזור ההיסטורי-חברתי שהם מציעים, נדרשת מידה רבה של יוהרה על מנת להסיק מההיסטוריה של פינה זו שבעולם מסקנות על הדומיננטיות של מערכות חברתיות שוויוניות ברחבי העולם ולהשליכן על כלל ההיסטוריה האנושית, כפי שהם עושים. בהקשר זה, הטקסטים שהם מביאים כדי לחזק את טענותיהם בדבר אופייה הייחודי של אחת החברות המקומיות באזור, ההורון, הועלו על הכתב על ידי הספרדים. רובם טקסטים ליריים העוסקים בחלומות, והם אינם שונים מטקסטים אחרים מן העולם הישן ואף מטקסטים קודמים בזמן. עובדה זו אינה מונעת מהמחברים להתפעם מהם ולטעון כי הם מקדימים את **פשר החלומות** של פרויד ב-250 שנה (עמ' 507-508).

לטענתם של המחברים, חוקרים בני זמננו מסווגים חברות עבר לפי מידת קרבתן לחקלאות ולציוויליזציה העירונית. כך למשל, ציידים-לקטים שהמבנה החברתי שלהם משתנה עונתית או לצורך תכלית מסוימת, כך שמספר האנשים החיים בכפיפה אחת משתנה, ישויכו לשלב חדש של התפתחות ובמקום ציידים-לקטים "פשוטים" הם ייחשבו "מורכבים", מבלי לנסות ולהתעכב על השאלה מה חשוב אותם ציידים-לקטים על המערכת החברתית שיצרו. כך המחברים, המתעלמים מגישות מחקר חדשות, מצילים את כבודם של אותם ציידים-לקטים קדמוניים ומציגים את מחשבתם כביכול. הבעיה היא שאגב כך הם גולשים לרומנטיזציה שבינה ובין הממצאים כהווייתם אין קשר, או שלכל הפחות אין לה כל סימוכין בממצאים ובעובדות ההיסטוריות. כך למשל הם מתארים את המארג החברתי אצל הנוֹאֵר בתקופה הקדם-קולוניאלית (שוב, אגב השלכה על קבוצות אחרות המרוחקות בזמן ובמרחב), שבו, כך הם קובעים, סביר להניח כי בכל יישוב היה שמור מקום ליחידים שכיום היו מוגדרים כאקסצנטריים ביותר, מוזרים, סוטים או לוקים בנפשם (עמ' 120). לפי המחברים, אלה מילאו תפקידים חברתיים של מי שעניי הקהילה נשואות אליהם בעיתות מצוקה ואסון, וכך לעיתים מי שאולי היה עלול להיות כשונה הכפר יכול היה לגלות כוחות שכנוע וראיית הנוֹלד יוצאים מגדר הרגיל. זוהי ספקולציה מוחלטת, נטולת כל בסיס.

פעם אחר פעם נסחפים הכותבים בטענותיהם ומאבדים את הקשר לקרקע העובדות. בדיונם באתר גובקלי טפה הם כותבים כי המבנים הגדולים באתר התקיימו רק משך זמן קצר יחסית, ששיאו היה במשתה עצום ולאחריו התמלאו חומותיהם בפסולת. אגב כך, לדבריהם, היררכיות עלו ומייד קרסו שוב (עמ' 127). אין בספר ולו הפניה אחת לממצא ארכיאולוגי התומך בתיאור דן, אך הדבר אינו מונע מבעדם לקבוע שזו גם הייתה ההתנהלות באתרים הניאוליתיים לפני כששת אלפים שנה במישור סולסברי שבאנגליה, או באתר של סטונהנג' מתקופת הברונזה הקדומה (שגילו 3500-4000 שנה).

ההשלכה מתקופה אחת על תקופה אחרת, מנהג שהיה נפוץ למדי במחקר, נתפסת כיום בצדק כגישה שצריך מאוד להיזהר בה. המחברים ניגפים בכשל זה שוב ושוב. כך למשל בבואם להציג את החברה שחיה בסביבות 1600 לפנה"ס בפוברטי פוינט (בוורגינייה של ימינו) הם משווים אותה לתרבות אורופ (אָרֶד) שבעיראק (3100-4000 לפנה"ס) ולתרבות חאָאָפָה בפונג'אב (שתקופת השיא שלה בין 2600 ל-1900 לפנה"ס). הם אינם מהססים לקבוע שאפשר להתחקות אחר מקורותיהן של המסורות הללו עד שנת 3500 לפנה"ס, בערך הזמן שבו, לטענתם, הופיעו לראשונה ערים באירואסיה; אך אין ולו ציון של מקור אחד לחיזוק טענתם (עמ' 168).

ונגרו וגרייבר עורכים השוואות גורפות בין התנהלות התושבים ביישובים פרהיסטוריים ופרוטו-היסטוריים ובין זו שבערים בנות ימינו - ביישובים דוגמת צ'טלהווק ואורוק, יישובים בצפון אמריקה ועוד - בלי להתייחס כלל למספר התושבים ביישוב, לגודלו או להקשר הכרונולוגי והגיאוגרפי שלו, אף שבחינה שטחית תעיד כי אין כל דמיון בין רוב האתרים (בצפון אמריקה, הסהר הפורה או אוקראינה) הקרואים בפייהם "ערים". כאשר הם מבקשים להסביר כיצד התהוו אותן ערים, הם מתארים תרחיש (שוב, בהכללה כלל-עולמית) ללא הפניה אחת שתאשש את שחזורם זה. גישה בעייתית זו עולה בקנה אחד עם צורת ההתנסחות שלהם: תערובת של הבחנות חדות וקביעות לא מבוססות, שקשה לפיצוח ואשר מקשה על קבלת התיאוריה שלהם בכללותה.

ה"קודה" של הספר משתרעת על פני כמאה עמודים משופעים בחזרות על אמירות שהובאו מוקדם יותר, בניסוחים מעט שונים. בפרק האחרון המחברים גם שבים אל השאלה המרכזית, שלמרות הכול ואף על פי כן הם אינם מספקים לה תשובה: כיצד נקלענו אל מתכונות הממשל של ימינו? בהקשר זה הם מאשימים את המסורת האקדמית, שאימצה ללא סייג את הגישה האבולוציונית הדרוויניסטית וזו הפכה לגישה המדעית הבלעדית להבנת ההיסטוריה. הם מדברים על תפיסת היסטוריה "אימפריאליסטית", שלדעתם היא תפיסת הכלל - מהאדם ברחוב ועד אחרון החוקרים הזוטרים. גם זו כמובן טענה שאינה מבוססת כלל ועיקר, שכן גישות ותיאוריות רבות במחקר המודרני מנסות להסביר, כל אחת בדרכה, את הקשר בין אבולוציה לתרבות.

המחברים מסיימים באמירה שאין עליה עוררין: הידע החדש שהם מספקים מטרתו לעצב מחדש את התפיסות לגבי מי אנו ומי אנו עשויים להיות, ולגלות מחדש את משמעות החופש ליצור צורות חדשות ושונות של מציאות חברתית. הכול טוב ויפה, אך הבעיה כאמור אינה שאלת המחקר שעומדת בבסיסו של הספר, כי אם הדרכים והאמצעים שנבחרו כדי לנסות ולהשיב עליה. אם כתיבתם תעניק השראה לחוקרים ותביא אותם להתמודד עם הטיעונים שבו, נוכל אולי לנסות ולראות חברות עבר באור אחר ולהוסיף תובנות חדשות לזרם המרכזי של הידע האנושי. זה יהיה הישג יפה שמצדיק את הקריאה המתישה בספר רצוף כשלים זה.

אנה בלפר-כהן היא פרופסור אמריטה של המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים. היא חוקרת פרה-היסטוריה, בדגש על תקופות מעבר בקיום האנושי – התפשטות ההומו ספיינס ברחבי העולם והשינוי בבסיס הקיום, מצייד-לקט ונוודות לחקלאות וישיבת קבע.
